FARG`ONA VODIYSIDA KUTUBXONALAR TARMOG`INING RIVOJLANISH TARIXI:TASHKILIY O`ZGARISHLAR, IJTIMOIY VAZIFALAR VA MAFKURAVIY CHEKLOVLAR (1925–1991-YILLAR)

Komilov Muxiddin Baxriddin o`g`li
Tadqiqotchi
e-mail: komilovmuhiddin028@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu tadqiqot ishida 1925–1991-yillarda Farg‘ona vodiysida, xususan Farg‘ona,

Andijon va Namangan hududlarida kutubxona ishining rivojlanishini tarixiy jarayon sifatida tahlil qilinadi. Muammo kutubxonalar sonining ko‘payishi bilangina cheklanmay, ularning tashkiliy maqomi, fondlarni shakllantirish, kitobxonlarga xizmat ko‘rsatish, ta’lim va mahalliy madaniy hayot bilan aloqasi hamda sovet mafkuraviy siyosatiga munosabati doirasida yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Farg‘ona vodiysi, kutubxona tarixi, ommaviy kutubxonalar, kitob fondi, kitobxon, ma’rifat, sovet madaniy siyosati, o‘lkashunoslik.

Kutubxonalar tarixi jamiyatning savodxonlik darajasi, ta’lim muassasalari rivoji, kitob nashri va tarqalishi, shuningdek, davlatning madaniy siyosatini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Farg‘ona vodiysi zich aholi joylashuvi, qadimiy shahar madaniyati, hunarmandchilik va savdo markazlari, keyinchalik sanoat hamda oliy ta’lim muassasalari rivojlangan hudud sifatida kutubxona tarmog‘i tarixini mintaqaviy qiyosda o‘rganish uchun muhim maydondir.

1925-yilni boshlang‘ich chegara sifatida olish O‘zbekiston SSR doirasida kutubxona ishini tashkil etish jarayonlarini respublika miqyosidagi boshqaruv o‘zgarishlari bilan bog‘lash imkonini beradi. Bu davrda kutubxona faqat kitob saqlanadigan joy emas, balki savodxonlikni oshirish, siyosiy-ma’rifiy tadbirlar o‘tkazish va yangi ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishga qaratilgan muassasa sifatida qaraldi. Umumiy sovet tajribasida kutubxonalar tarmog‘ining kengayishi davlatning maorif va madaniyat siyosati bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan [1; 2].

Farg‘ona shahri kutubxonachilik tarixida alohida o`rin tutadi. Ochiq manbalarda shahar kutubxonasi 1920-yildan Farg‘ona shahar kutubxonasi sifatida qayd etilishi, 1939-yilda esa shahar kutubxonasi negizida viloyat kutubxonasi tashkil etilgani ko‘rsatiladi [3; 4]. Bu ma’lumotlar muassasa maqomining o‘zgarishi hududiy xizmatni kengaytirish ehtiyoji bilan bog`liq bo`lganini ko`rsatadi. Shu bilan birga, tashkil topish sanasi va fond miqdori haqidagi ayrim tafsilotlar turli ikkilamchi manbalarda farq qilishi mumkin; ularni kutubxonaning yillik hisobotlari va mahalliy arxiv hujjatlari orqali aniqlashtirish zarur.

Andijon va Namangan kutubxonalarining tarixi ham mintaqaviy tizimni anglashda muhim. Ziyonet elektron kutubxonasida joylashtirilgan kutubxonashunoslikka oid nashrda Namangan shahar kutubxonasi 1918-yilda klub qoshida tashkil etilgani, 1927-yilda markaziy shahar kutubxonasi sifatida faoliyat yuritgani, 1941-yilda viloyat kutubxonasi maqomini olgani, keyinchalik ma’muriy-hududiy o`zgarishlar sabab maqomi qayta o`zgargani qayd etiladi [3]. Ushbu ketma-ketlik kutubxona tarixini ma’muriy xarita bilan birga o`rganish lozimligini ko`rsatadi: viloyatlarning tashkil etilishi yoki qayta birlashtirilishi kutubxona boshqaruvi va hisobot tizimiga ham ta’sir ko‘rsatgan.

Farg`ona viloyat kutubxonasi tarixiga oid ma’lumotlarda 1950-yillardan boshlab o`lkashunoslik materiallarini yig`ish ishlari faollashgani va 1970-yilda maxsus binoga ko`chish sodir bo`lgani qayd

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

etiladi [4]. Bu jarayonlar kutubxonaning faqat ommaviy o`qish joyi emas, balki mintaqa tarixi va madaniyatiga oid ma'lumotlarni jamlovchi markaz sifatida ham shakllanganini anglatadi. 1941–1945-yillardagi urush kutubxonalar faoliyatiga fondlarni saqlash, kadrlar va moddiy resurslar tanqisligi, aholining o`zgargan ehtiyojlari orqali ta'sir ko`rsatgan bo`lishi mumkin. Bu ta'sirning Farg`ona vodiysidagi aniq ko`lamini belgilash uchun urush davri yillik hisobotlari, evakuatsiya qilingan muassasalar haqidagi hujjatlar va mahalliy matbuot alohida tekshirilishi kerak. Urushdan keyingi davrda fondlarni tiklash va kengaytirish butun sovet kutubxonachiligi uchun muhim vazifa bo`lgan [2]. 1960–1980-yillarda kutubxonalar faoliyatini faqat yangi binolar yoki kitoblar soni bilan o`lchamaslik lozim. Xizmat ko`rsatish turlarining kengayishi, bolalar va yoshlar kitobxonligi, ko`chma kutubxonalar, ishlab chiqarish jamoalariga xizmat, bibliografik ma'lumot berish va o`lkashunoslik faoliyati ham tahlil qilinishi kerak. Farg`ona viloyat kutubxonasi haqida e'lon qilingan ma'lumotlarda 1970-yildagi yangi binoga ko`chish va o`lkashunoslik materiallarini

jamlash faoliyati qayd etilgan [4].

1980-yillarning oxirida jamiyatdagi siyosiy va madaniy o‘zgarishlar kutubxona fondlari hamda o`lkashunoslik materiallariga bo`lgan munosabatni qayta ko`rib chiqish uchun sharoit yaratdi. Biroq 1991-yilni davr yakuni sifatida belgilash kutubxonalar tizimida barcha o`zgarishlar shu zahoti ro`y berdi degani emas. Tashkiliy qayta qurilish, moliyalashtirish, fondlarni qayta baholash va mahalliy tarixga e'tiborning o`zgarishi keyingi yillarda ham davom etgan. Shuning uchun 1991-yilni sovet boshqaruv modelining yakuniy chegarasi sifatida, keying davrni esa alohida tadqiqot mavzusi sifatida ko`rish maqsadga muvofiq.

Dastlabki xulosalar shuni ko`rsatadiki, Farg‘ona vodiysi kutubxonachiligi tarixini uch viloyat miqyosida qiyosiy o`rganish alohida muassasa tarixiga bag`ishlangan ishlardan farqli, mintaqaviy tahlil qilish imkonini beradi. Bundan tashqari, kutubxonalar tarmog`ining rivojlanishi ma'muriy-hududiy o`zgarishlar, savodxonlik va ta'lim siyosati, fondlarni komplektlash hamda moddiy-texnik sharoitlar bilan bog`liq holda o`rganilishi kerak. Sovet davri kutubxonalarining ijtimoiy-ma'rifiy hissasi va mafkuraviy cheklovlarini birgalikda tahlil qilish tarixiy manzarani muvozanatli yoritishga yordam beradi. Qolaversa, ilmiy yangilikni asoslash uchun Farg`ona, Andijon va Namangan bo`yicha bir xil yillardagi kutubxonalar soni, fond hajmi, kitobxonlar va berilgan kitoblar ko‘rsatkichlarini qiyosiy jadvalga kiritish zarur.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar ro`yxati

1. Kasymova A. G. История библиотечного дела в Узбекистане. - Ташкент: Ўқитувчи, 1981.
2. Материалы к истории библиотечного дела в СССР (1917–1959). - Москва, 1960. - С. 43–44.
3. “Nodira nomidagi Namangan viloyat axborot-kutubxona markazi”. URL:https://api.ziyonet.uz/uploads/books/26622/55d5b5d21649a.pdf
4. Raxmatullayeva S. Farg‘ona viloyati axborot kutubxona markazi faoliyati tarixi // FarDU ilmiy xabarlari.- 2023. - T. 29, № 6. - B. 169. URL: https://journal.fdu.uz/main/article/3663
5. Farg‘ona davlat universiteti. Axborot-kutubxona resurslari bilan xizmat ko‘rsatish bo‘limi / universitet kutubxonasi tarixi. URL: https: //old.fdu.uz/site/sahifa/2864f5cb9c690634be1041e508b1bcadd666d5170a4bfce
6. Mahmudova M. H. Farg‘ona viloyatida dastlabki kutubxonalarning tashkil etilishi va ularning faoliyati (1917–1991) // Advances in Science and Education. - 2025. -1(5). - B. 36-38.
7. Yunusova B. A. Farg‘ona oblastida 1917–1941-yillarda kutubxona ishi // Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar jurnali. - 2026. - 8(8). -B. 971-977.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.